

Zalatnay István*

Budapest

Napszaki áhítatok a budapesti Erdélyi Gyülekezetben

Gebetstunden in der Siebenbürgischen Reformierten Gemeinde in Budapest. Zusammenfassung

In der Budapester Gemeinde der Siebenbürgischen Reformierten Kirche sind seit vier Jahren Tagesandachten (am Morgen, einmal während des Tages und am Abend) ständige Teile des liturgischen Lebens geworden. Der Vortrag möchte den hierher geführten Weg präsentieren.

Die Initiative kam einerseits von theoretischer Seite: Nach dem Jahre 1990 spielte die am meisten von Kirchenmusikern und Liturgiegeschichtlern angeregte Neuentdeckung der so genannten altprotestantischen ungarischen Liturgietradition eine wichtige Rolle, aber auch die sprachphilosophischen liturgischen Forschungen des Pfarrers der Gemeinde trugen dazu vieles bei. Praktischerseits war es wichtig die einzigartige Situation der Gemeinde in Betracht zu nehmen. (Die Siebenbürgische Gemeinde als eine exterritoriale Gemeinde ist in Kontinuität mit der Flüchtlingsmission, die von Géza Németh, einem der wichtigsten protestantischen Oppositionellen, halblegal für die aus der Ceaușescu-Diktatur flüchtenden Leute gegründet wurde.) Seit einem Jahrzehnt werden in der Gemeinde die ganze Nacht hindurch dauernde, die vergessene liturgische Tradition vielseitig nutzende Osternvigilien gehalten. Die „neue“ Erlebniswelt mit neuen Mitteln bei diesen festlichen Angelegenheiten ist zu liturgischem Alltagsleben geworden. Wie z.B. seit der Adventzeit 2007 die – prinzipiell täglich drei, praktisch meistens zwei – eingeführten Tagesandachten.

Das Liturgiesystem enthält jährlich wiederkehrende, drei tägliche Andachten mit vorgeschriebener Liturgie (abgesehen von der kurzen Predigt und von einem Teil des Gebets) Die vorgeschriebenen Teile ändern sich wöchentlich. Die wichtigsten Prinzipien in der Zusammenstellung dieser Liturgie waren:

– Die Geltendmachung charakteristischer Züge der reformierten Theologietradition und der Glaubenserfahrungen des ungarischen Protestantismus. (So existiert z.B. eine selbstständige kirchliche Jahreszeit von Mitte August bis Mitte Oktober, wo der Gedanke der providentia generalis im Mittelpunkt steht; ein Gedanke ,der für die ungarische reformierte Kirche außerordentlich wichtig war , – anders als in Westeuropa – da die Kirche überwiegend aus Bauerngemeinden bestand . Ähn-

* Dr. Zalatnay István (sz. 1960), az Erdélyi Gyülekezet lelkésze a Budapesti Református Teológiai Akadémián (jelenleg Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kara) szerzett teológiai és lelkészi oklevelet (1984, 1985). 1991-ben filozófia tanári oklevelet szerzett az ELTE-n, majd pedig ugyanitt doktori címet (2004). 1985–1986-ban a Genfi Egyetem ösztöndíjasa volt. 1990–1991-ben kormányfőtanácsosi tiszteletet töltött be, 1992-ben az Észak-atlanti Közgyűlés Nemzetközi Titkárságának (Brüsszel) meghívott kutatója, 1992–1994-ben pedig a Határon Túli Magyarok Hivatalának elnökhelyettese. 2003 és 2011 között a Pápai Református Teológiai Akadémia Rendszeres Teológiai Tanszékén volt óraadó tanár, majd docens, 2009 és 2011 között pedig rektorhelyettes is. 1997-től a Johannita Lovagrend (Balley Brandenburg) tiszteletbeli, 2007-től jogi lovagja; 1998–2002-ben az Illyés Közalapítvány kuratóriumi, 2001–2002-ben pedig az MTV Közalapítvány kuratóriumi tagjaként is tevékenykedett.

licherweise gibt es eine kirchliche Jahreszeit mit dem Gedanken im Mittelpunkt: Gott als Herr der Geschichte, mit folgenden Gelegenheiten: Der 23. Oktober 1956, Tag der Ungarischen Revolution, Reformationstag, Allerheiligentag bis zu dem letzten Sonntag des Kirchenjahrs.

– Die Liturgie enthält vorgeschrieben beinahe das ganze Material des aktuellen reformierten Gesangbuchs (dessen größter Teil in den meisten Gemeinden sonst nicht gesungen wird).

– Wahlmöglichkeit ist doch möglich: das heißt z.B., dass die Psalmenrecitation nach der alten Tradition angeregt ist, aber es ist doch wechselbar mit Genfer Psalmen des aktuellen Gesangbuchs.

– In der Strukturierung der Liturgie sind folgende Prinzipien am wichtigsten: das Kirchenjahr die Tageszeit und die Woche.

– In den Lesungen dieser Liturgie folgt man dem offiziellen Bibelleseführer der Reformierten Kirche in Ungarn und teilweise den evangelischen Losungen. Auch sonst will diese Liturgie als eine erweiterte Form des Bibelleseführers dienen.

Diese Andachtsliturgie wird seit zwei Jahren auch an der Theologischen Fakultät in Pépa benutzt.

Schlüsselwörter: Gebetstunde, Siebenbürgische Reformierte Gemeinde in Budapest, Liturgie.

Nagy öröm számomra, hogy ezen az illusztris fórumon a gyülekezetemben négyéves múltra visszatekintő napszaki áhítatokról beszélhetek. Némi töprengés után arra jutottam, hogy nem annyira szinkronikus, mint inkább diakronikus bemutatásra fogok törekedni. Nem próbálom részleteiben bemutatni ezt a liturgiát, mert egyrészt ehhez kevés lenne az idő és jóval bőségebb anyag olvasható róla a *Magyar Egyházzene* 2009–2010/3-as számának 259–298. oldalain. Másrészt viszont tanulságos lehet megismerni azt az utat, amely ennek a liturgiának a létrejöttéhez vezetett, s amelynek azt remélem, egy gyülekezet körén túli jövője is van.

Először tehát el szeretném mesélni, hogy hogyan jutott el egy budapesti református lelkész és gyülekezet addig, hogy ilyen áhítatok is részeivé váljanak liturgikus életének. Persze nagyon illetlen dolognak tűnik, hogy valaki egy gyülekezet életére irányuló kérdésre válaszolva nem kis részt a saját életéről kezdjen beszélni. Csakhogy az a valóság, hogy a liturgiai megújulásnak azt a vonulatát, amellyel itt foglalkozunk, ma legtöbbször pontosan ez jellemzi: egy-egy lelkész – és talán még gyakrabban nem lelkész – mély hitbeli meggyőződés által indítatva megpróbál talpalatnyi földet találni egy, a ma általánostól jelentős mértékben eltérő hitmegélés, egyéni és közösségi hitgyakorlat számára.

Önmagában is igen figyelemreméltó ez a tény. Különösen protestáns talajon fontos ezt hangsúlyozni. Nem az történik, hogy a keresztyén élet más dimenzióiban életre kelő megújulás egyszer majd valamiképp a liturgiában is jelentkezik, hanem az, hogy ez a megújulás kiváltképpen módon a liturgiához kapcsolódva, az által bomlik ki. Ez azt jelenti, hogy az egyház életét mindenkor jellemző „semper reformari”-nak megkérdőjeleződik egy sokak számára magától értetődőnek tűnő paradigmája. Úgy tűnik, a Lélek szuverenitásához az is hozzátartozik, hogy más irányból fújjon, mint ahogyan azt váránk, hogy más (sor)rendben érvényesüljön megújító ereje az egyház életében.

Fontos hangsúlyozni azt is, hogy itt egy olyan jelenségről van szó, amely az egész nyugati keresztyénségben megfigyelhető. Arról az alapvető tapasztalatról és reményről van szó, amely az egyház útkeresésében döntő jelentőségűnek tartja a már-már elfeledett liturgiai múlt „újra-kivirágzását”. Nem kétséges: ezzel letagadhatatlanul útkeresztződéshez érkezünk. Mert létezik a megújulás reményének egy más útja is, egy népszerűbb és könnyebben követhető útja: az, amely attól várja az életnedvek újraindulását, ha a környező világ eszközürendszerét, módszereit, stílusát veszi át az egyház.

Vannak, akik szerint ez hatékonyabbá fogja tenni az egyház szolgálatát. És vannak, akik szerint ez által elvész az üzenet. Az egyik nézet szerint az a legnagyobb baj, ha az egyház nem elég korszerű, ha nagyon más, mint a világ. A másik szerint az, ha elveszíti lényegét, az, ha nem eléggé más, mint a világ. A liturgiai megújulás említett vonulatával szimpatizálók – tudva, vagy nem tudva – ez utóbbi utat választották.

Így hát, illik–nem illik, kénytelen vagyok arról beszélni, hogy hogyan jutottam el én magam a 21. század első évtizedében olyan gondolatokra, hogy kezdeményezzem gyülekezetemben a magyar óprotestáns liturgiai hagyományból inspirálódó napszakai áhítatok bevezetését. Egyúttal ez alkalom arra is, hogy kifejezzem köszönetemet azoknak, akik nélkül ez nem történhetett volna meg, mindenekelőtt két egyházzenésznek.

A graduális énekeskönyvekkel és az ehhez kapcsolódó egész liturgiai hagyományval való első találkozásom több mint egy évtizeddel ezelőtt történt, amikor is egy előadást hallottam erről Papp Anette frissen végzett egyházzenésztől. Ez akkor számomra elsősorban meglepő volt: csodálkoztam, hogy ennyire más volt nemzedékeken keresztül hitbéli őseink liturgiai gyakorlata, vagyis kifejezésmódja és – lehetetlen volt le nem vonnom a következtetést – jelentős részt belső világuk, hitük valósága, annak legintimebb rétegei is.

Érthető, hogy ennek következtében elkezdtem érdeklődni e téma – nem is pusztán a konkrét óprotestáns hagyományok, hanem általában a liturgika – iránt. Lassan megérlelődött bennem a felismerés, hogy az a teológiai diszciplína, amit a mi teológiai felfogásunk és oktatásunk valahol a legutolsó helyre tesz, ami olyasmí, mint a gimnáziumokban a torna és az ének, keresztyén emberként és teológusként is egész egyedi és intenzív módon hoz kapcsolatba a legfontosabbal.

Sajátos helyzetemből adódott, hogy ez lelkészi szolgálatomban is valósággá válhatott. Erről a következőt érdemes tudni: a budapesti Erdélyi Gyülekezet a 80-as évek nagy erdélyi menekülthulláma nyomán jött létre. Megboldogult elődöm, Németh Géza a drámai időkben sok ezer menekültön segítő missziói munkát indított el. A rendszer megváltozása után ezeknek az embereknek egy része továbbra is együtt akart maradni gyülekezetként. Csakhogy ez nem területi alapon, hanem egyedi személyes döntés alapján létrejött gyülekezet lett, amelynek tagjai gyakorlatilag Budapest egész területéről, sőt agglomerációs környezetéből jönnek. A legtöbben nem hetente, hanem inkább havonta, vagy még ritkábban. Sőt, éppen a nagyünnepeken pedig, ha lehet, hazautaznak Erdélybe. Ezért hamarosan fölvetődött az, hogy ennek a sajátos közösségnek olyan kiemelt alkalmakra van szüksége, amelyek különösen is intenzív együttléteket, élményt jelentenek. Egy külön Erdélyi Halottak Napja és a húsvét utáni második vasárnapokon tartott egész napos nagy erdélyi találkozó mellett ilyenként jött létre a teljes éjszakás húsvéti vigília.

Szinte váratlanul abban a helyzetben találtam magam, hogy Bódiss Tamás egyházzenésszel és két lelkésztársammal ott ülünk a lelkészi hivatalban és szinte elvarázsolt állapotban állítjuk össze ennek az éjszakának a több mint hatórás anyagát: szövegeket és énekeket a teljes keresztyén múlt anyagából – és ennek karakteres elemeként az óprotestáns magyar liturgiai hagyományból. Már az első alkalom is mély és újszerű élményt jelentett. Itt most csak címszavakban utalhatok rá, hogy mi mindent. Például az időérzékelés megváltozását; azt, hogy nem egy látott, közeli határig terjed az éneklés, az ima, amihez percről percre közelebb kerülök, és ami egy kicsit mindig arra ösztönöz, hogy elérni akarjam, hogy szaladni kezdjek, hanem kitágul az idő és szinte magá-

ba öleli az embert. Lelassulok, de érzékenyebbé válok. Ezerszer mondott szavak, hangok összehasonlíthatatlanul mélyebb értelmet nyernek el.

Azután: nem én vagyok az ura annak, ami történik, nem én viszem oda azt, hanem az vár rám. Hisz egy óráig, ha megfeszülök, lehetséges mindenre figyelnem; 10 órán keresztül ez lehetetlen. Én és mindannyian válunk inkább részévé annak, ami magába fogad.

Azután: mint említettem, az általunk összeállított anyag igen sokszínű: az énekanyagból ugyan hiányzik a keleti hagyományé, de a szövegekben még az is megjelenik: a 2. századtól a 20. századig egyházatyák, szerzetesek, reformátorok, teológusok, költők egyaránt. Káprázatos sokszínűsége gondolatoknak, érzéseknek, hangulatoknak, stílusoknak – és mégis mindez egy és ugyanazon Krisztusról szól.

A továbbgondolkodásban kétség kívül fontos szerepe volt annak, hogy ezekben az években dolgoztam filozófiai doktori disszertációmon, amelynek témája ortodox, tridentin katolikus és református liturgikus szövegek filozófiai elemzése volt. Ennek egyik vonatkozása különösen is fontossá vált. A magam részéről igen inspirálónak találtam a John Austin és John Searle nevéhez fűződő ún. beszéd-aktus elméletet. Ez a felfogás a nyelvi megnyilvánulásokat mint cselekvéseket elemzi. Szakít azzal a hagyománnyal, amely szerint a nyelv csak tükrözi a valóságot, s ezzel szemben azt állítja, hogy azt létrehozza, alakítja is azt. Volt azonban ennek a felfogásnak egy számomra zavarba ejtő eleme is. Eszerint ugyanis létezik a nyelvnek egy nem-igazi, egy parazita használata is: az, amikor a színész mond egy szöveget, vagy amikor nyelvet tanulunk (*Es regnet – esik az eső; es regnet – esik az eső*). Akkor, ugye, nem a saját szándékunknak megfelelően cselekszünk, hanem felmondunk valamit. De hát nem pontosan ugyanezt tesszük-e, amikor kötött liturgiai szöveget mondunk? Csakhogy az az állítás, hogy a liturgia végzésekor valamilyen nem igazi nyelvhasználat történne, hogy az nem lenne a szöveg mondójával olyan intenzív, valóságos kapcsolatban, mint a hétköznapi megnyilvánulások esetében – hát ez tökéletesen ellentmondott egész lelkészi élettapasztalatomnak.

Ezen elmélkedve jutottam arra a felismerésre, hogy valóban igaz: a liturgikus nyelvhasználat olyan, mint a nyelvtanulás. De nem mint egy idegen nyelv, hanem mint az anyanyelv. Ma már nem kétséges: a gyermek nem egy meglévő világot tanul meg leírni a beszédtanuláskor, hanem a világ azzal együtt, sőt azon keresztül születik meg számára. Ugyanez történik a vallásban is, és kiváltképpen a liturgiában. Csakhogy míg a természetes anyanyelvben különösen a dolgok, tárgyak, az alapvető cselekvések neveit és összefüggéseit tanuljuk meg, pontosabban azok a szavak megtanulásán keresztül születnek meg bennünk, addig a liturgikus szövegekben az igazi, nagy összefüggések, az életünket, az eseményeket értelmezhetővé tevő intellektív formákat, történeteket tanuljuk meg. Pontosabban: annak megfelelően fog a világ megszületni, összeállni a számunkra, amilyen liturgiát elsajátítunk, amelyik vérünké lesz.

Ehhez pedig már nyilvánvalóan nem elégségesek a kiemelt alkalmak nagy élményei. Ezt meg kell tanulni; be- és úragyakorolni szükséges. Kicsit ugyanúgy, ahogy a sportolónak a megfelelő mozdulatokat. Vagyis: arra lenne szükség, hogy az a sajátos liturgikus világ, amelyet a vigíliákon élünk meg, a mindennapoknak is részévé váljon.

Itt megint csak fontos szerepe volt az Erdélyi Gyülekezet néhány sajátosságának. A gyülekezet központjában 1992 óta működtet betegszállást budapesti gyógykezelésre érkező határon túliak számára. Nekik minden reggel tartottunk áhítatot – persze korábban a ma megszokott roppant „puritán”(?) liturgiával. Tehát adva volt a napi alkalom; annak liturgiája lett kibővítve, átalakítva, kötöttebbé téve, továbbá az énekanyagot

egészítettük ki az evangélikus egyház akkor kiadott Gyülekezeti Liturgikus Könyvében található graduálos anyaggal.

Elvileg az is világos volt, hogy amit keresünk, az igazából nem más, mint „a nap megszentelése” a maga többszöri alkalmával. E tekintetben az vált fontos gyakorlati körülménnyé, hogy a központunkban dogozó 6–7 munkatárs önmagában is megfelelő kis közösség egy napközi áhítathoz. Esti alkalmakról inkább akkor lehetett szó, amikor – különösen nyári időszakban – különböző programok, konferenciák, tanfolyamok, táborozások szoktak lenni központunkban. Ennek megfelelően fogalmazódott meg a feladat úgy, hogy napi három áhítat számára és egy teljes évre állítsunk össze liturgikus anyagot.

Először 2007 adventjében tartottunk áhítatot az új liturgia szerint. Ezt évről évre formáltuk tovább, mindig adventtől kezdődően, így tehát most a negyedik évben járunk. Időközben, 2009 őszétől reggeli és újabban esti áhítatokon is használjuk ezt a liturgiát a Pápai Református Teológia életében is. Ezekben a hetekben van előkészületben a teljes évet felölelő négy füzet elsőjének nyomtatott kiadása, amely bármely magyar református hívó számára akár személyes kegyességben is használható liturgiát (imádságos rendet) kínál. A kiadvány tudatosan az egyházunkban használatos Bibliaolvasó Kalauz bővített formája kíván lenni.

Az időkeret nem enged meg többet, mint hogy címszószerűen utaljak néhány olyan szempontra, amely meghatározta ennek a liturgiának az összeállítását. Egy mutatóanyag rész (A reggeli közös imádság rendje epifánia idejében) megtekinthető:

1. Ez a liturgia *három napszakai áhítatot* feltételez: reggelit, egy napközit és estit. Az anyag *teljes évet ölel fel*, amelynek kötött részei évről évre ismételhetők.

2. A liturgia jelentős része – a mai magyar református gyakorlatnál jóval nagyobb mértékben – *kötött*. Nem kötött természetesen maga az ígéhirdetés, amelyet a napi három áhítat legalább egyikénél feltételez, valamint az imádságos rész legalább egy eleme.

3. A kötött részek meghatározásánál döntő szerepe egyrészt az *egyházi ének* van, másrészt a *napszaknak*.

4. A liturgia határozottan törekszik kifejezetten a református, illetve sajátosan a *magyar református hittapasztalatból és hitfelfogásból származó szempontok* érvényesítésére: így az egész összeállításban érezhető egy erőteljes dogmatikai rendszerező szempont, s így jelenik meg az egyházi évben a magyar református hagyományból táplálkozó „A természetet uraló Isten tiszteletének ideje” (az újkenyéri és újbori hálaadás alkalmaira támaszkodva), valamint „A történelmet uraló Isten tiszteletének ideje” (az ’56-os forradalom napjától kezdődően az egyedüli protestáns egyháztörténeti jellegű ünnepen, reformáció napján és halottak napján keresztül az év utolsó, örökkévalóságra tekintő vasárnapjáig).

5. A bibliai olvasmányoknál és az imádságos anyagnál is *alkalmazkodik a Bibliaolvasó Kalauzhoz*, az előbbinél hozza az Evangélikus Útmutató (az ún. Losung) fő anyagát is.

6. *Tartalmaszza a teljes egész psalteriumot*: a genfi zsolnároknak a ’48-as énekeskönyvben található egész anyagát, tovább az Evangélikus Gyülekezeti Könyv antifónás, recitált zsolnárait.

7. Megtalálható benne a ’48-as énekeskönyv nem zsolnár énekeinek nagy többsége, kivéve bizonyos alkalmakhoz kötött énekeket, valamint a stílusában az alapanyagtól nagyon elütő, főleg 19. századi énekanyagot. Így e liturgia használata azzal jár, hogy az énekeskönyv anyagának több mint 90%-a válik lelki táplálékká (a gyülekezeti gyakorlatban ma ez átlagosan az énekanyag kb. egynegyede, a szövegnek kb. 10%-a.)

8. Lehetővé teszi a liturgia bizonyos alternativitását két értelemben: egyrészt a zsol-tároknál ott, ahol első helyen recitált zsol-tár szerepel, helyette jelzi a genfi zsol-tár éneklésének lehetőségét és fordítva is (vagyis nem csak azon kevesek számára használható, akik valamennyire otthonosak a zsol-tározás régi formájában is). Másrészt az első helyen szereplő javaslat szerinti hosszabb – lehetőség szerint összes verssel való – éneklés alternatívájaként megjelenik kevesebb – az értelmi összefüggést lehetőleg fenntartó válogatás alapján adódó és a ma szokásosnál még így is valamivel több – vers eléneklésének lehetősége.

9. A liturgia alapvetően heti rendet követ. Különösen is fontos ez az énekmeghatározásnál: részben gyakorlati okok (könnyebb megtanulás), részben pszichikai okok (elmélyültebb megértés a többszöri énekléssel) miatt.

Napszaki áhítatok a budapesti Erdélyi Gyülekezetben. Vázlat

Az Erdélyi Református Egyház Budapesten működő gyülekezetében négy éve a liturgikus élet részét alkotják a naponta megtartott reggeli, napközi és esti áhítatok. Az előadás az ehhez vezető utat mutatja be.

A kezdeményezésnek részben elméleti háttere volt: egyrészt az ún. óprotestáns liturgiai hagyomány – különösen egyházzeneihez, történelemhez kapcsolódó – újralfedezése 1990 után, másrészt a gyülekezet lelkészének nyelvfilozófiai-liturgikai kutatásai. Gyakorlati szempontból meghatározó jelentőségű a gyülekezet sajátos helyzete volt. (Az Erdélyi Gyülekezet a '80-as évek végén Romániából Magyarországra menekültek segítségével foglalkozó segítő misszióból jött létre exterritoriális gyülekezetként.) Egy évtizede tartanak az elfeledett liturgiai hagyományt gazdagon használó, teljes éjszakás húsvéti vigiliákat. Az egyedi ünnepi alkalom újszerű eszközrendszerének és élményvilágának a liturgiai élet állandó elemévé tételét jelentette 2007-ben a napszaki áhítatok bevezetése.

Az igehirdetéstől és részben az imádságtól eltekintve kötött liturgiájú áhítatok évente ismétlődő rendben, napi három áhítat rendjét tartalmazzák. A liturgia összeállításában fontos szempontok voltak:

- A református teológiai szemlélet és sajátosan a magyar protestáns hittapasztalat érvényesítése (pl. a jórészt paraszttársadalomként létezett magyar reformátusság számára különösen fontos gondviselő Isten gondolatának, illetve a természet mint teremtett világ kérdésének egy külön egyházi időszak meghatározó gondolatává tétele);

- A liturgia majdnem a teljes egész mostani magyar református énekeskönyv anyagát előírt énekként tartalmazza (benne a teljes psalteriumot);

- Teret kap ugyanakkor az alternativitás: ösztönzi a régi hagyomány alapján a recitált zsol-táréneklést, de mindenütt kiválthatóvá teszi azt a mai énekeskönyvben szereplő genfi zsol-tárokkal;

- A liturgia tagolásában három szempont érvényesül: a) az egyházi év; b) a napszak; c) elsősorban az énekeskönyvben a heti rend;

- Az olvasmányok rendjében az egyház bevett Bibliaolvasó Kalauzát és részben az Evangélikus Útmutatót követi. Ily módon egyszerre használható külön gyülekezeti alkalmak liturgikus könyveként és a bevett imádságos könyv kibővített változataként.

Ez a liturgia részben bevezetésre került a Pápai Református Teológia istentiszteleti életében is.